

Az avar hódítás véget vetett Pannoniában a korábban virágzó hitéletnek. A két érseki székhely feldúlása (Sirmium elfoglalása 582-ben és Lauriacum elpusztítása 737-ben) után a hierarchikus szervezeti rendszer teljesen felbomlott. Sőt a bolgárok Duna-menti honfoglalását (681) követően a kereszténység az egész klasszikus Illyricumban veszni látszott. [*Gyárfás 17–18.*]

Tetézte e baljós állapotot, hogy Róma és Bizánc ellentéte a VIII. század közepére erősen kiéleződött. A szentek képeinek tisztelete körül kibontakozó vallási és politikai csatározásban a császárság támogatta, a pápaság pedig mélyen elítélte a képprombolók álláspontját. A pápa döntésére válaszul a baszileiosz 732-ben elkobozta a Szentszék szicíliai és délitáliei birtokait, Szicíliaiát, Kalábriát és az illír prefektúrát, amely eddig joghatóságát illetően Rómához tartozott, a konstantinápolyi pátriárka alá rendelte. [*Gálos 140–146.; Török 208.*]

A válságot tovább mélyítette, hogy Aistulf longobard király, miután elfoglalta a Ravennai Exarchatust, Róma ellen vonult, a pápa pedig – mint már korábban is – a frankoktól kért segítséget. A bizánci császár által 754-ben Hierciába összehívott ikonoklaszta zsinat határozatai és azok drasztikus végrehajtása [*Foss–Magdalino 83.*] a nyugati területeken óriási ellenérzést váltott ki. Amikor tehát Pippin legyőzte Aistulfot, visszautasította a bizánci igényeket, és – a pápával kötött korábbi megállapodásának értelmében – az elfoglalt városokat nagy adománylevélben a Szentszéknek engedte át, megteremtve ezzel az egyházi állam alapjait; megbízottja, Fulrad apát, pedig a meghódított városok kulcsait Szent Péter sírjára helyezve „örök időkre” a római egyház birtokába adta azokat. [*Szántó: 1:280., 296.; 3:288–289.*] Ez az együttműködés úgy is deklarálódott, hogy a pápa a frank királyt kitüntette a Róma patríciusa méltósággal, amelyet a megelőző másfél évszázadban éppen a ravennai exarcha viselt. [*Gálos 166–170.*]

Ez a megoldás erősen sértette Bizáncot, nem véletlen tehát, hogy – jóllehet a pápaság minden alkalmat igyekezett megragadni (pl. II. nikaiai egyetemes zsinaton is 787-ben) státusának helyreállítására – az elkövetkező évszázadban Illyricum ügyére nem sikerült megnyugtató megoldást találnia. Nem, már csak azért sem, mert az időközben új erőre kapott császárság korábban elvesztett területeinek visszafoglalására vagy a katonailag már fel nem számolható szomszédok (pl. a bolgárok) megnyerésére törekedett, s ehhez a leghatásosabb ideológiának a christianisatiót, illetve a rechristianisatiót tekintette. [Magyar 841.]

Amikor 843-ban a Theodora császárné által összehívott zsinaton végleg felszámolták a képrombolást, ellentétben a várakozásokkal, ekkor sem oldották meg az illír kérdést. Ez újabb viszályok forrásává vált. A pápaság és Bizánc között dúló hatalmi harcban az apostoli alapítású római püspökségnek az egyház univerzalizmusát kifejező volta, doktrinális kérdésekben való tévedhetetlenségének tétele és a pentarchia elvével megtámogatott primátusa is megingott. [Magyar 840.]

Bizáncban a merevségével sok problémát okozó Ignatiosz pátriárkát letették és helyébe a nagy műveltségű testőrparancsnokot, Photioszt „per saltum” emelték, ami belső összetűzésekhez vezetett. Az új pátriárka pozíciójának pápai megerősítését kérte. Az ügy kivizsgálására I. Miklós legátusokat küldött, ugyanakkor jelezte jogigényét az egykori pápai felügyeletű területekre, elsősorban a thesszaloni püspökségre, amely a pápa nevében helynöki feladatokat is ellátott „a régi és az új Epirusban, meg Illyricumban, Macedoniában, Thessaliában, Achaiában, Dacia Ripensisben és Dacia Mediterraneában, Moesiában, Dardaniában és Praevalisban.” [FCD I:182.]

A Hagia Sophiában megtartott zsinaton (861) a pápai legátusok elismerték Photiosz pátriárkaságát, de nem tudták elérni, hogy a vitatott területeket Róma patriarchátusa alá helyezték vissza. Erre a pápa, felülbírálván legátusai döntését, 863-ban a lateráni zsinaton letette Photioszt, visszahelyezte Ignatioszt és kinyilvánította beleszólási jogát a bizánci patriarchátusi szék betöltésének kérdésébe, amire persze a válasz csak a teljes elutasítás lehetett. [Szántó: 1:300–302.]

Bizánc pozíciói tovább erősödtek, ugyanis az északi morva fejedelemségben a 830-as évek óta térítgető frank papok [MEH 200.] erőszakos politikai befolyását megelőző Rasztiszláv, a déli Moravia urával, Szvatoplukkal egyetértésben [PL 90.] – miután Rómából hiába kérte az önálló morva egyház létrehozását –, 862-ben követeket küldött III. Michael császárhoz és térítőket kért tőle. Konstantin és Metód – akiket a bazileiosz és Photiosz pátriárka e feladatra kijelölt – 863-ban érkeztek meg Moráviába, s óriási lendülettel fogtak a szláv írásbeliség megteremtéséhez, a Biblia és a liturgikus könyvek fordításához és az egyházszerző tevékenységhez.

Ugyancsak jelentős sikereket ért el Bizánc Bulgáriában. Igaz, Borisz kán a frankokkal kiegyezett, s ennek eredményeképpen német papok kezdték meg térítő munkájukat birodalmában, amit a pápaság az Illyricum visszaszerzését célzó saját balkáni tényeréseként üdvözölt (a pápa a szlávok szándékait meg nem értve gratulált Német Lajosnak a bolgár térítéshez). Ám Bizánc katonai sikerei mégis arra készítették Boriszt, hogy 865-ben bizánci rítus szerint vegye fel a keresztiséget, szertefoszlata a római reményeket, s azt is bizonyítva, hogy a frank egyház nem képes a pápaság érdekeinek biztosítására e távoli területen. Ugyanakkor Photiosz a sikerek büvöletében a bolgár kánnak a keresztény hitéletet célzó kérdéseire dogmatikai és didaktikai kioktatással felelt, a fő problémát pedig, az autonóm bolgár egyház felállításának ügyét hallgatással mellőzte. [Magyar 851–852.]

Borisz, akit ez a válasz nem győzött meg, problémáival ismét a pápához fordult. A pápa levelében – a Responsa Nicolai ad consulta Bulgarorumban – rendkívül körültekintően reagált a felmerült kérdésekre, felsorolta azokat a püspökségeket, amelyekre a pentarchia elve vonatkozik, persze el nem mulasztva annak említését, hogy közülük Bizánc nem apostoli alapítású, mert az I. nikaiai zsinat még nem tesz említést róla, hatalmát és rangját tehát csak a császároknak köszönheti. Ugyanakkor elmarasztalta a bizánci liturgiát is, egyedül a latin rítust nyilvánítva üdvözítőnek. [Török 168.; Szántó 1:288.] E dokumentumot Formosus portói püspök, pápai legátus és kísérete vitte Boriszhoz, ezzel a pápai iurisdictio helyreállítását is deklarálva. A kán erre elküldte országából a

bizánci papságot, de visszaküldte a Hermannrich vezette frank missziót is. A siker tehát látszólag teljes volt, ám a legfontosabb bolgár igényre, az autonóm egyház kiépítésére a pápa sem adott egyértelmű választ. Sőt, amikor a kán egy azt javasolja kompromisszumként, hogy magát Formosust tegyék meg bolgár pátriárkának, Róma ezt mereven elutasítja. *[Magyar 856.]*

Photiosz a pápai törekvésre ellenlépésként körlevelet intézett a keleti pátriárkákhöz, amelyben a nyugati egyház újításait támadja a böjt, a papi nőtlenség és a presbiteri bérmálás terén, az apostoli hitvallás megváltoztatását pedig a „Filioque” közbeiktatásával egyenesen eretnekségnek mondja. A 867-ben egybehívott konstantinápolyi zsinat ezért I. Miklós letételét javasolta, és eretnekké nyilvánítva őt, az egyházból kiközösítette. *[Szántó: 1:302.]*

Éppen ez idő tájt a pápa a frank papság vádaskodására – akikkel mellesleg neki is meggyült korábban a baja kánonjogi kérdésekben *[Szántó: 1:288.; Török 169.]* – Rómába idézte Konstantint és Metódot. *[PL 91.]* Útban a Szentszékhez egy velencei hitván a triglosszita nézetek ellenében a testvérek megvédik a népnyelvi liturgiát. *[PL 66–72.]* De I. Miklós már nem érte meg, hogy találkozzék velük, 867. november 13-án elhunyt.

A pápautód, II. Hadrián, ünnepélyesen fogadva őket, minden nyelvi és liturgikus kérdésben osztotta nézeteiket és támogatásáról biztosította törekvéseiket, a szláv elismert liturgikus nyelvvé nyilvánítása bizonyosságául négy római bazilikában is elvégezteti szláv nyelven a liturgiát. Konstantin és Metód, bár Photiosz barátai voltak, nem vállaltak közösséget vele, hanem mindenben alávetették magukat a pápaság akaratának. Bizonyos, hogy ez a lépés nem az aktuális bizánci változások ismeretéből fakadt, ugyanis a testvérek magukkal vitték ajándékuul Kelemen római pápa és vértanú földi maradványait, ezzel mintegy elismerték Róma primátusát is. *[PL 72–73.]*

(Szent Kelemen – aki Origenész szerint Péter apostol tanítványa volt *[MPG 12:86.]* – a harmadik pápa: népszerűsége miatt hamis vádak alapján kényszermunkára ítélték és Kherszonba, a Fekete-tenger partjára száműzték egy márványbányába. Számkivetése helyén is lelkesen térítve

75 egyházat alapított, ezért nyakába horgonyt akasztva a tenger egy mély pontján a vízbe veszejtették hóhérai. Tanítványai égi kinyilatkoztatást kaptak, hogy a szent mártír földi maradványait onnan el ne vigyék. [Vanyó 1984. 21–25.] E tiltás mutatja, hogy legendája keletkezésének idejére – a IV. századra – már általánossá vált a szentek tisztelete és jelentősen megnövekedett az ereklyék iránti kereslet. [Brown 1993.] Kazáriában 860 körül követségben járva Konstantin – aki ekkor magyarokkal is találkozott [PL 33–34.] – fellelte a szent pápa földi maradványait s magával hozva végül, 867-ben Rómába vitte: ott a nevére szentelt templomban helyezték el. [PL 32–33, 76–78.]

Az új bizánci császár, I. Baszileiosz, száműzte Photioszt, visszahelyezte a pátriárkai székre Ignatioszt, felvette a kapcsolatot Rómával és kérte, hogy a communio érdekében hirdessenek új egyetemes zsinatot. [Foss–Magdalino 85.] A Hagia Sophiában ült össze 869 októberében a zsinat, amelyen II. Hadrián személyes képviselői elnököltek. A résztvevők megsemmisítették a 867. évi Photiosz-féle zsinat határozatait, aláírták a „liber satisfactionis”-t, de a pápa balkáni jogigényének elismertetésére nem került sor. Sőt, a pápai tévovázással elégedetlen Borisz kán a zsinat elé terjesztette kívánságát az autonóm bolgár egyházzal kapcsolatosan, amit a bizánciak alaposan kiaknáztak. A rafináltan megszervezett, ún. „pótzsinaton” (870. márc.) a pápa ellen hergelt keleti főpapok elvetették a római törekvéseket, az új bolgár egyházat Bizánc alá rendelték. Ignatiosz pátriárka most már nem habozva különleges jogokkal felruházott érseket szentelt Bulgária élére tíz püspökkel. [Magyar 839–861.] Borisz véglegesen Bizánchoz csatlakozott, Formosust és társait elbocsátotta: Illyricum Róma számára elveszett. [Szántó: 1:302–303.] Erre a megfélebezhetetlen végzésre a pápának csak egy reakciója lehetett: a császári alapítású Bizánc ellenében és a sikeres rivalizálás érdekében az exponált területen feléleszteni egy „apostoli alapítású” egyházat, amely egyedül Szent Péter székének tartozik engedelmességgel.

Ekkor kerül ismét a köztudatba egy név, Szent Andronicus neve, akiről szláv nyelvű életirata a következőket mondja: „A szent apostol, Andronicus, a herven kiválasztott tanítvány körébe tartozik; Krisztushoz korábban csatlakozott, mint Szent Pál apostol, akinek történetesen ro-

kona volt, ahogyan erről Pál apostol tanúbizonyságot tesz a Rómaiakhoz írott levélben mondván: »Köszöntések csókkal rokonaimat és fogolytársaimat, Andronicust és Juniát, akiket az apostolok körében nagyra becsülnek, s akik Krisztusban előbb hittek, mint én.« (Rm 16,7.)

Szent Andronicus Pannonia püspöke volt; de nem valamely város vagy ország igehirdetője és tanítója volt ő, hanem az egész világot tanította; különféle országokba utazott, mindenütt Krisztus nevét hirderve és az ördög cselszövéseit legyőzve. Minden igehirdető munkájában társa volt a megdicsőült Junia.

Andronicus Juniával Krisztus dicsőségéért halt meg, azért, hogy sokakat elvezessen az igaz Isten megismeréséhez. Való igaz, hogy Andronicus Juniával hirderve az ígét számos bálványszentélyt lerombolt, és ezek helyébe keresztény templomokat emelt küzve mindenütt a tisztátalan lelkeket az emberekből és a betegeket, nyavalyásokat gyógyítva. Amikor azonban Szent Andronicus és Junia minden ember közös sorsában osztozva halálukhoz közeledtek, akkor az Úr apostoli koronával és a mártírium elnyerésével tüntette ki őket, mivel sokat szenvedtek a pogányoktól. Tiszteletreméltó tetemeik sok más egyéb szent vértanú testével együtt a barbakánnál (Jevgenyijben?) lettek nyugalomra. Ezekről a tetemekről különleges isteni kinyilatkoztatás alapján szereztek tudomást a keresztények, ahogyan erről részletesen is szó van a február 22-i dátum alatt lévő elbeszélésben.” [Zs. 9:543–545.]

Ezekből az adatokból vajon valószínűsíthető-e valami is?

Lukács evangéliuma szerint a 12 apostol meghívása (Lc 6,12–16) után Jézus további 70 (bizonyos redakciókban 72) tanítványt választott, akiket maga előtt küldött, hogy érkeztét hírül vigyék. (Lc 10,1–20) Ezeket név szerint nem ismerjük, csak a keresztény hagyományból következtethetünk személyükre.

Szent Pál ezt írja saját küldetéséről: „bejártam az egész vidéket Jeruzsálemtől Illíriáig, és hirdettem Krisztus evangéliumát” (Rm 15,19). Ugyanebben a levélben szólt – mint idéztük – rokonairól és fogolytársairól: Andronicusról és Juniáról. Mivel e kettős nem szerepel az apostolok között, a hagyomány – értelemszerűen – a 70 tanítvány körébe sorolta őket. Az Apostolok cselekedetei részletes beszámolóról ad Pál macedóniai

térítőújáról (Act 16, 9–40; 18, 55; 19, 21–22; 20, 1–3), de a mű befejezetlen, így többek között az apostol illíriai cselekedeteiről sem ír [Pölzl 36–37, 60–62.]. A Római levél keletkezésekor (58 körül) az említettek még Rómában tartózkodtak, de nem lehetetlen, hogy a Nero-féle keresztényüldözés idején (64-ben) Illíriába menekültek. Pál élettörténetét is nagyjából eddig tudjuk követni, elképzelhető tehát, hogy mártírhaláláig (67-ben) ismét megfordult Illyricumban, s az itt megszervezett egyház élére Andronicus személyében vezetőt is állított [AA. SS 17:4; Gáspár 17.], akit talán hite és neve is (jelentése: „a győzelem embere”, „harcos”) erre predesztinált. [Babits 19; Elexander's 565.]

Andronicus tehát lehetett – a hagyomány szerint – egy Krisztus hetven tanítványából, aki a római birodalomban járva pogányokat térített, „az igaz hitet és az élet igéit hirdette a test élvezetei ellenében”. Benjámin törzséből származhatott, mert Pál cognatusának mondja. Pállal együtt raboskodott, majd Rómába került, de még az apostol életében Pannoniában (minden bizonnyal Sirmiumban) püspökké emelték. [AA. SS 17:1,4; a cognatus más értelmezésére: Origenész MPG 14:1281.]

A rómaiak a meghódított észak- és nyugat-balkáni területeket Illyricum néven önálló provinciává szervezték, majd két részre tagolták, Illyricum superiusra és Illyricum inferiusra. [Zacharia 53.; Pavan 1994. 365.] A 69. év eseményeiről írva Tacitus egyértelművé teszi, hogy Illyricum nagyobb területi egység, amelybe beleértik Dalmáciát, Moesiát és Pannoniát is [Hist. 1:76.; 1:2.], Szokratész egyházatya is úgy tudja, hogy Sirmium illyricumi város. [Bán 1984. 327.]

Origenész egyházatya – aki talán először gondolta következetesen végig, hogy az apostoloknak az evangéliumot az egész emberiség számára kellett hirdetniük (Mt 28,19), és megkísérelte nyomon követni, miképp terjesztették ki igehirdetésüket „a földkerekség egészére” – elmondja, hogy Pál feladata volt Jeruzsálemtől Illyricumig az ige hirdetése [MPG 12:91.]; Macedónia és Illyricum vidékein, melyeken ő előtte soha nem prédikáltak Krisztusról, nem hagyott ki egyetlen helyet sem, ahol téríthetett [MPG 14:1271.], és mindenütt jeleket és csodákat művelt a Szentlélek erejéből. [MPG 13:1269.] Amikor Pál fogságáról ír, kitér fogolytársaira, így Andronicusra és Juniára is, akikről ő is megállapítja,

hogy Krisztus 70 tanítványa közé tartoztak. [MPG 13:1269.] (Nem lehet közömbös számunkra, hogy a „concaptivos” szó magyarázatára felhozott bibliai párhuzam a Nabuchodonosor által tüzes kemencébe vettett három zsidó fiú – Ananias, Azarias és Misael, akiknek himnuszát majd Szent Gellért elemzi behatóan – története Dániel könyvéből. [MPG 14:1280.]

Egyháztörténetében Eusebiosz is gyakran felemlgeti, hogy Pál Jeruzsálemből Illyricumba utazott, Krisztus evangéliumát hirdette, s egyházakat alapított. [Bán 1983. 81., 95–96., 272.] Joannész Khrüszosztomosz részletesen raglalja Pál és Barnabás balkáni térítését [MPG 60: 245–252., 295–320.], de az illyricumi tevékenységét sem itt, sem mást [MPG 60:398, 656.] nem részletezi. Amikor Pálnak Andronicusra tett utalásáról azt mondta, hogy „ez jelentős korona (ho mégisztosz sztéphanosz), hatalmas kinyilatkoztatás” [MPG 60: 669.] valószínűleg alapot adott arra, hogy őt mártíriummal koronázzottnak, azaz vértanúnak tekintsék.

Sirmium Illyricum fővárosának számított, az üldözések idején számos keresztényt (70-nél többet) végeztek itt ki [Pavan 1992. 20–23.], rehat igen valószínű, hogy Krisztus helyi híveit már a korai időben püspök irányította. Szinte az utolsónak kivégzettek között említik Szent Irenaeus helyi püspököt is. [† 304. ápr. 6-án; Vanyó 217–220.] Érthető, hogy az egyház legalizálását követően hamarosan érsek, illetve metropolita kerül a császárokat is gyakran vendégül látó város élére. [Gyárfás 20–23.] A keresztény tanítások elterjedt ismeretét bizonyítja az is, hogy komoly táptalaja volt itt a hitvitáknak és az ariánus eretnekségnek. [Alföldi 40–45.]

Ekkor már Andronicus emlékét körülöngte a fama sanctitatis, földi martadványait Honorius és Arcadius császársága idején (395–408 között) lelték fel és vitték be Konstantinápolyba. (Élctirata szerint maga a szent nyilatkozhatta ki egy jámbor szerzetesnek – Nikolaosz Kalligraphosznak – azt a helyet [Zs. 6:401–402.], ahol a szent mártírok nyugodtak. [Zs. 11:662–666.] Kultusza ettől az időtől a bizánci érdekszférában töretlen. A különféle görög és keleti menologionokban és synaxarionokban Andronicus neve a tanítványok sorában legtöbbször a

17–21. helyek valamelyikén szerepel [Schermann 166., 302., 312.], s csak ritkán – ekkor rendszerint Juniától követve – a 31–43. helyek egyikén. [uo. 309., 319.]

Bizonyos feltételezések szerint Szent Andronicus kultuszát a szláv-ság körében Konstantin és Metód honosította meg. Tény, számos korai szláv egyházi kalendárium említi május 17-én Andronicus apostol ünnepét, gyakran azt is megjegyezve, hogy egy a 70 tanítványból [AA. SS 59:130., 332., 343., 346., 362. stb. – életirata azt is tudni véli, hogy pannóniai püspök volt; a kiadója pedig megjegyzi, hogy egyházi székhelye Sirmium lehetett. Vö: Zs. 9:543–544.], de előfordul mártírtársaival együtt említve július 30-án [AA. SS 59:190. – legendájukat l. Zs. 11:663–667.], és többen mások feljegyezték inventiójának napját, február 22-ét is. [AA. SS 59:78., 342., 344., 353. – l. még: Zs. 6:401–402.] A római egyház viszont szentjei jegyzékeiben és actáiban nem említi.

Az a Szent Pál iránti kiemelt tisztelet, amelyről a Cirill-legenda tanúskodik, érzékelteti, hogy a kiváló férfiak nagyon is tisztában voltak missziós küldetésük jelentőségével.

„A pápa – olvassuk a legendában – átvén a szláv könyveket, megszentelte, majd elhelyezte őket Szűz Mária templomában [Santa Maria ad Praesepe vagy Santa Maria Maggiore.], melyet Phatnének neveznek, és elénekelték felettük a szent liturgiát.

Majd a pápa meghagyta Formosus és Gauderich püspököknek, hogy szenteljék fel a szláv tanítványokat.

Miután felszenteltek, tüstént énekelni kezdték a szláv nyelvű liturgiát Szent Péter apostol templomában, másnap pedig Szent Petronella templomában, harmadnap a Szent András-templomban, és végül a nemzetek apostolának templomában, a Szent Pál-templomban énekeltek. Egész éjszakán át énekeltek, szláv nyelven magasztalva az Urat, s reggel Arsenius püspököknek, a hét püspök egyikének és Anasthasius Bibliothecariusnak segédletével még egyszer elénekelték a liturgiát Pál apostol szent sírja fölött.” [PL 73.]

Mint köztudott, Konstantin súlyos betegen szerzetbe lépett Rómában, felvette a Cirill nevet, majd hamarosan meghalt. A püspökké szentelt Metód tanítványaival visszatért működési területére.

Mivel a szlávok nagy apostolai jól ismerték, s valószínűleg ismertették is az avar hódítás előtti pannóniai egyházi állapotokat és az alapító szent legendáját, a Rómából visszatérő Metód csalódást keltett. Bár a legendákban itt némi időrendi zavar mutatkozik, feltehető, hogy már eleve azzal a kérelemmel indították útjukra a morva vezérek a testvéreket, hogy hivatkozva az előzményekre autonóm egyházat és érsekséget nyerjenek [PL 98.], ami végül nem történt meg. Ez lehetett az oka, hogy bár „Kocel nagy tisztelettel fogadta őt, majd húsz tiszteletreméltó férfival ismét elküldte a pápához, hogy felszentelje pannóniai püspökké és behelyezze Szent Andronicus apostolnak, a hetvenek egyikének székébe.” [PL 95.] Ennek a széknek a betöltése pedig egy „apostoli” alapítású egyház újjászervezését jelentette Sirmium székhellyel, joghatóságát pedig kiterjesztve a morvák országaira [PL 93., 98.] és minden szlávok lakta területre. [PL 101–102.]

Várható volt, hogy amikor a pannóniai egyház újjászervezése ismét napirendre kerül, a terület fennhatóságáért kemény rivalizálás tör ki az egykori érsekségek joguródai között. A fent üemlített pápai szándék, amely végeredményben a balkáni hegemonia visszaszerzését és a bolgárokhoz a római kereszténységhez való visszatérítését is célozta, a német papság konok ellenállásával találkozott, akik nem átalították még Metódot is elfogni s börtönbe vetni, a pápához pedig fellebbezést írtak ellene [MHK 301–313.], és végül csak a pápai kiátkozás szigorú beígérését követően voltak hajlandók kényszeredetten szabadlábba helyezni. A Damoklész-kard, a vallási és egyházi ürügyekkel indokolt támadás és leigázás veszélye ott lebegett továbbra is Szvatopluk feje felett, aki először beleegyezett Metód terveibe, majd gyakorlatának korlátozásába, de halála után tanítványait a szláv liturgiával együtt száműzte országából. Mielőtt azonban a szirmiumi pannon érsekséget hivatalosan is felszámolhatták volna, megjelentek a Kárpát-medencében a pogány magyarok, elfoglalták és alávetették Metód egykori egyházmegyéjének szinte teljes területét, s ezzel a hivatalos egyházi működést és hitéletet közel egy évszázadra lehetetlenné tették. [Vö. még: Schütz 417–419.]

A pápaság továbbra sem mondott le hajdani balkáni érdekszférájáról – így pl. számunkra is fontos előkép, hogy a horvát királynak,

Tomislavnak [910–928] X. János pápa koronát küldött – ám a pannóniai egyházzal kapcsolatos koncepciók csak a magyarok megtérítésének lehetőségével éledtek újjá.

A renovatio imperii Romanorum programja tételesen ugyan csak III. Ottó uralma idején fogalmazódik meg, de maga a törekvés nyilvánvalóan jelentkezik az Ottók uralmának kezdetétől.

Már I. Ottó Nagy Károly örökösének tartva magát Aachenben lép trónra, a nejének jegyajándékkul adott Magdeburgot, ahol óriási építkezésbe kezd, „második Rómának” nevezeti. A magasabb méltóságokba rokonságát ülteti, majd – miután ez családi lázongásokhoz vezet, nem riadva vissza még a templomok menedékjogát is sértő testvérgyilkosságtól sem – az egyházi előljárókra támaszkodik, hatalmas birtokadományokhoz juttatja őket, s cserébe elvárja tőlük a feltétlen politikai és katonai támogatást még egyházi döntések esetén is.

A császári méltóság megszerzése érdekében kinyújtja kezét az itáliai koronáért, előbb fegyverre kel, majd elveszi Lothar özvegyét. Rómába a via triumphalison vonul be, elvárja, hogy az előkelők lábcsokra járuljanak elé. Propaganda-gépezete tökéletesen működik. Már 955-ben, a magyarok feletti győzelme után, a Lech-mezőn katonáival Imperator Augustusként ünnepelteti magát [G. 2664.], és rendelést ad egy reichenauai ötvösműhelynek császári koronája elkészítésére. Hroswita szerzetesnő e címmel szedi versbe dicsőségét: Gesta Oddonis Caesaris Augusti. Liudprand cremonai püspök később tettei igazolására dokumentumot szerkeszt (Historia Ottonis). Pápát tesz le és pápát állít. A csúcs pedig kétségtelenül 962. február 2-a, amikor császárrá koronáztatja magát. Véres háborút indít, hogy fiának a bizánci császári családból szerezzen feleséget, s így ismertesse el ott is rangját. Az egykori imperium helyreállítását célzó jogigényként az infidelitas szokványos büntetésével végezteti ki az ellene lázadókat (pl. Thankmar híveit, a kalandozó magyar vezéreket, a római katonai körzetek parancsnokait stb.), azaz felkötöttei őket. Szentül meg van győződve, hogy Daniel 7. könyvének jövendölése reá vonatkozik, ő hivatott az antik birodalomnak a feltámasztására, amelyben Isten egyháza világhuralmat nyer. (Erre a jövendölésre rimel a talán néhány évtizeddel korábban keletkezett monda a tíz erős

pannóniai királyról, majd a közülük kiváló egyről, amely egy kései írásból [DEO 22.] kikövetkeztethető.)

A korábbi társcsászár (967) II. Ottó bizánci feleséggel az oldalán (972) lép apja örökébe (973) és már az Imperator Augustus Romanorum címet viseli, anyja pedig intézkedéseit Imperatrix Augusta-ként írja alá. II. Ottó kifejezetten sikertelen hadvezér, de vereségei után is gyakran úgy dicsőítik, mintha diadalt aratott volna.

Érthető tehát, hogy III. Ottóba piciny gyermekkorra óta császárné nagyanyja és bizánci császárlány anyja (Theophanu divina gratia Imperatrix) belenevelik az egységes keresztény imperium megteremtésének kötelezettségét. Ezt sugallja neki barátja, Szent Adalbert is, s fogalmazza programmá nevelője, Gerbert d'Aurillac. E cél érdekében járja Itáliát, rokonát Brúnót pápává emeli (V. Gergely), majd a fellépő ellenpápát, XVI. Jánost (azaz Philogathoszt, aki saját keresztapja, anyjának pedig szeretője volt) még Szent Nílus átkait is kiváltó kegyetlenséggel likvidáltatja. Kérlelhetetlen dühében felakasztatja 12 hívével együtt az ellene lázadó Crescentiust, akinek így megözvegyített felesége ágyában tud csak feloldódni. Amikor V. Gergelyt megmérgezik, azonnal kinevezi Gerbertet pápává, aki ekkor a II. Szilveszter nevet veszi fel. Szent Adalbert halálhírének vétele után a kereszténység egyetemes eszméjétől áthatva ló halálában nyargal Gnieznóba, de útja végül a lengyel egyház kiválását eredményezi a német egyházi szervezetből. Fényűző palotát építtet az Aventinuson, későantik méltóságokat kreál udvarában, és II. Bazileiosz császár leányát, Zoét kéreti feleségül.

Úzi, hajtja a teljesítmény-kényszer, sikereit is kudarcnak érzi a nagy terv árnyékában. Kiszámíthatatlansága, hóbortnak tűnő lépései miatt egyre sűrűsödik körülötte a levegő, lassan nemcsak az itáliaiak, de saját népe is ellene fordul. Ebben a helyzetben a tanácsstalanná vált, exaltált ifjú az 1000. év egy éjszakáján feltörette Nagy Károly sírját, maga szállt le egy fátylával a sírboltba, s a mumifikálódott elődről levéve arany keresztjét és nyakláncát, magához véve egyik fogát – mintegy keresztény (és pogány) megerősítést remélve így a néhai császártól – tért vissza onnan. De már ez sem segített: híveitől magára hagyva roppant bele roppant terhébe. (†1002. jan. 23.) [Fischer-Fabian 24. shk..]

Nagyon valószínű tehát, hogy ebben a hatalmas törekvésben, a pannóniai egyházzal kapcsolatosan is a Nagy Károly-kori állapot volt az irányadó, amikor a Duna–Dráva–Rába köze a salzburgi érsekség joghatósága alá tartozott, a Rábától nyugatra a passzai püspököt uralták, míg a Drávától délre az acquileiai pátriárka fennhatósága érvényesült. [Hermann 103.]

Amikor I. Ottó Regensburgban felkötötte a kalandozó magyar vezéreket, ezzel kinyilvánította igényét Pannóniára is, azaz az egykori „terra Avarorum et Hunorum”-ra, amelyen ekkor már bizonyosan az egész magyar szállásterületet értették. Nem véletlenül fogta el tehát 963-ban Capuánál a pápa által a magyarok kérésére felszentelt egyházfőt, Zacheust, aki még a következő esztendőben sem volt képes működési területére utazni, hanem a páviai zsinaton időzött. A Szentszék elképzelésével szemben a birodalmi egyház tervét részesítette előnyben, azaz minden eszközzel támogatta rokonának, a rendkívül ambiciózus és szerfelett nagyravágyó Piligrim passzai püspöknek grandiózus elképzelését a Pannóniára is kiterjedő joghatóságú antik lauricum (lorchi) érsekség újjászervezését illetően. A Szentszék azonban sem ezt a szándékot, sem a salzburgi egyház fennhatóságának „Pannóniára” történő kiterjesztését nem támogatta.

Piligrim leveleinek ismeretében kérdések tömege merülhet fel mind a magyarságnak a korabeli kereszténységhez fűződő kapcsolatait, mind a terület korábbi egyházi fennhatóságának emlékét illetően. Lehet, hogy a magyarság vallási türelme rendkívüli volt: nem avatkozott be a hivatalos egyházszervezet nélküli őslakosság hitéletébe? Az sem véletlen, hogy a keresztény hitélet magyar szókinccse szláv és török eredetű vagy azokból eredeztethető tükörfordítások? Elképzelhető, hogy amikor Piligrim püspök a magyarok megtérő népéről (a neophita Ungarorum gente) szólván a szlávok más tartományainak (alie Sclavorum provinciae) a hitre való hajlandóságáról regél [E. 57–58.], ez utóbbiakon nem kifejezetten szláv ajkú népeket, hanem csak egyszerűen szolgarendűeket (vö. der Sklave) ért? Megélhették-e Metod híveinek leszármazottai a magyar egyházszervezet kiépülését? Maradt-e egyáltalán valamiféle emléke itt Szent Pál illí-

riai térítésének, Andronicus püspökségének, Metód pannóniai egyházának?

A rendkívül szegényes források legalább is nem zárják ki annak feltételezését, hogy sok mindenről tudhattak akkoriban a Kárpát-medencében.

Elgondolkodtató az, hogy miközben István neje révén látszólag a német-római császár elkötelezettje, feltehetőleg germán térítők tömege munkál – ha hitelt adunk Piligrim jelentésének – a magyarok megtérítésén, amikor a császár rokonai és barátai ülnek a pápai székekben, akiknek a birodalmi eszmét kellene támogatni, a magyar fejedelem – mint hajdan Tomislav – a Szentszéktől kér és nyer koronát, egyházi szervezetének élére érseket állítanak Esztergom székhellyel azon a Duna-balparti területen, ahol, korábban Metódnak suffraganeus püspöksége volt (ez Nyitra vidéke; megjegyzendő, hogy Sirmium nincs magyar kézen), és – ha Hartviknak hinni lehet [SRH 2:412–414.] – az apostoli jelző az ország királyának és egyházának kijár, ami ha közverve is, de a lauricum ellenében a sirmiumi pannon egyház újjászervezését favorizálja, azért az egyházét, amelynek legendás megteremtője Andronicus apostoli férfiú volt.

Szent István törvénykönyvében elmondja, vannak olyan személyek, „akik meggondolatlanul azt állítják, hogy nincs szükség egyházi vagyona”. [ZL 142.] Jóllehet e szövegrészt szóról szóra a 847. évi mainzi zsinat határozataiból másolták [ZL 15–16.], talán nem argumentum ad crinem pertractum feltevésünk, hogy ezt az átvételt vélekedésével kiválthatta a helyi eredetű papság is, ugyanis köztudott, hogy Konstantin és Metód sem a kazár kagántól, sem a szlávok fejedelmektől nem fogadtak el semmiféle értéket és ajándékot, hanem csupán a (keresztény) foglyok szabadon bocsájtását kérték. [PL 55–56., 66.]

Tudjuk azt is, hogy a kiváló teológus, Szent Gellért külön tanulmányt szentelt a Szentháromság értelmezésének (De divino patrimonio; vö. Delib. 142v–143 r), amely elveszett vagy lappang. Fennmaradt művében is érinti e témát, de nagyon körültekintően és rapintatosan taglalva a kérdést. Bár ismeri és vallja a Szentlélek eredetével kapcsolatos „Filioque” álláspontot [Delib. 159v.], mégis tanításában Szent

Ambrosiusra hagyatkozik [*Delib.* 160v.], s nem az e témában exponáltabb Szent Ágostonra, akit mindemellett tisztel és olykor idéz is. Mint ismert, a „Filioque” befoglalása az Apostoli Symbolumba német nyelvtérületen alakult ki és honosodott meg, Gellért e lépését tehát vehetnénk valamiféle németellenesség jelentkezésének is. De éppen, mert e szókapcsolat ádáz vitákat eredményezett és eredményezhetett, aligha ezért óvatoskodik. Valószínűbb, hogy a hazai papsággal akarta a konfrontációt kerülni. Megszívlelendő ugyanis, amit a hazánkban is jelentkező balkáni eretnecség térnyeréséről mond: „Egyeseknek ugyanis, ha jól értelmezem, az a szándékuk, miszerint Metód híveinek (suffragantes Methodianistae) segítségével az egyház creje és tekintélye minálunk az eretnekek kénye-kedve szerint végül teljesen meggyengüljön.” [*Delib.* 46v.] Tehát nem Metód hívei az eretnekek, de valamilyen közvetett módon (liturgia? nyelv?) közül lehet a bogumilok magyarországi térnyeréséhez. Gellért tehát tudott Metód működésének nyomairól, de vajon tudott-e a korábbi térítésről? Azt hiszem, igen.

Megerősíti e feltételezést maga Gellért, aki szintén idézi a Rómaiakhoz írott levél vonatkozó részét (Rm 15, 17–24.), de nála a vulgátai „usque ad Illyricum” helyzet-megjelölés helyett „usque in Illyricum” szerepel [*Delib.* 82r.], ami bizonyosan nyomatékosítólag hat arra nézvést, hogy szerinte Pál az egész Illyricumban hirdette az igét.

A hagyomány megőrizte annak emlékét, hogy Gellért kiváló hit-szónok volt, sőt egyes életírói azt is tudni vélték, hogy szentbeszédgyűjteményeket állított össze [*Batth.* VII–XI.]. Egy homília-gyűjtemény, amelyben neki tulajdonított beszéd is van, megőrizte az esztendő jeles napjaira írott prédikációinak bevezető mondatait. Íme:

„Tudja meg mindenki, aki e könyvben olvasgat: elkerülhetetlen szükség okából fogtam hozzá, hogy az egyházatyák nyomán az isteni teológia misztériumait megvizsgáljam és elmélkedjem felettük, majd írásba foglalva, Krisztus kegyelmével fussam át azokat. Ezenkívül a könyvek csaknem teljes hiányában engem – akit Pannóniának a besenyők háttáraival érintkező végvidékeire, pogányok közé, akiknek a vértanúk ideje előtt soha Isten dicsőséges igéjét nem hirdették, ugyanczen tartomány legkeresztényebb királya, István, püspökké nevezett ki – szent és együgyű

férfiak szólítottak fel, hogy az apostoli levelekben és az evangéliumokban való épülés, és az új egyház előrehaladásának okából írjak, hogy az ünnepnapokat ne töltsék az isteni ige nyeresége és fényeskedése nélkül. Így felszólítatván kettős okból, tudniillik az engedelmesség és a hitvallás okából, annak ajándékából és kegyelméből, aki nélkül semmit nem lennének képesek cselekedni, hozzáfogtam, hogy szilárd étel helyett legalább tejet szophasson táplálójától a legzsengőbb népesség.

Kérem tehát, hogy bocsássanak meg nekem, a vakmerőnek, imádkozzanak érettem, a kötelességvállalóért, s zengjenek dicsőítő éneket az Úrnak. Azokat pedig, akik e könyvet olvassák, méltóztassék a Mindenható Isten megoltalmazni minden gonosztól. Amen.” [Heinzer 7.]

Egyrészt a megfogalmazásból visszacsengenek Origenész Szent Párról írott gondolatai [MPG 14:1271.], másrészt – ami fontosabb – Gellért tudja, hogy itt nem, de ebből következően a szomszédos területeken „a vértanúk ideje előtt”, azaz az apostolok idejében hirdették „Isten dicsőséges ígését”. Vagyis tisztában volt azzal, hogy milyen hiedelmek éltek a saját kora görög és szláv egyházaiban Pál apostol illyricumi térítőúttal és Szent Andronicus sirmiumi püspökségével kapcsolatosan. (Véleményünk szerint a „vértanúk ideje előtt” szavakkal szándékosan írja körül az „apostolok korát”, hogy ezzel élet vegye az „apostoli alapítás”-ból az adott időpontban számára a fentiek miatt kínossá válható konzekvenciáknak.)

Ám, ha ezeket Gellért püspök tudhatta, már pedig tudta, akkor nem lehetett titok mások előtt sem. Ezek a tények pedig annak megfontolására készítetnek, hogy vajon a Szentszék politikájában az éppen uralgó pápa származása, személyes kapcsolatai voltak-e meghatározóak, avagy nem? Számunkra a fentiek alapján egyértelműnek tűnik a nem. Az sem valószínű, hogy István a birodalmi egyházi törekvéseket szimpátiával szemlélte volna. A magyarországi egyházi szervezet azért nevezhető tehát apostolinak, mert a Szent Pál és Szent Andronicus alapította sirmiumi egyház jogutóda. Amikor tehát az Aba Sámuelától zsákmányolt királyi felségjelvényeket III. Henrik, aki jól ismerte eredetüket és ebből fakadó szimbolikájukat, (mielőtt a saját hűbéri jelképeit az országra erőszakolta volna) „oda küldte vissza, ahonnan származtak”, azaz Ró-

mába [Szegeffü 205–206.], egyben azt is valószínűsítette számunkra, hogy a magyar királyság és egyháza a Szentszéknek a IX–X. században jól kidolgozott hatalmi elképzelései és tervei felelevenítésével kapta meg a függetlensége zálogát is jelentő ideológiai támaszt, hogy kivédhesse mind Bizánc, mind a Német-Római Császárság alávetési törekvéseit.

Irodalom

- AA. SS = Acta Sanctorum. T. 17 Parisiis et Romae, 1846.; T. 59 Uo. 1843.
- ALFÖLDI András: Magyarország népei és a római birodalom. Bp., 1934.
- BAÁN István (ed.): Euszebiosz egyháztörténete. Bp., 1983.
- BAÁN István: Szókratész egyháztörténete. Bp., 1984.
- BABITS Antal (szerk.): Bibliai nevek és fogalmak. Bp., 1988.
- BATTH. = BATTYAN, Ignatius de: Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta, et acta. Albo-Carolinae, 1790.
- BROWN, Peter: A szentkultusz. Bp., 1993.
- Delib. = Deliberato Gerardi Moresenae ecclesiae episcopi Svpra hymnum Trium pverorum Ad isingrimum liberalem. Bayerische Staatsbibliothek München, Clm 6211.
- DEO = BORZÁKNÉ NACSA Mária – SZEGFÜ László (ed.): Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről. (Descriptio Europae Orientalis) Acta Acad. Paed. Szegediensis, 1987–1988. 13–27.
- E. = MARCZALI Henrik: Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum. Bp., 1902.
- ELEXANDER, David – ELEXANDER, Pat: A Biblia kézikönyve. Novi Sad, 1989.
- FCD = FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. T. 1. Budae, 1829.
- FOSS, Clive – MAGDALINO, Paul: Róma és Bizánc. Bp., 1990.
- FISCHER-FABIAN, S.: A német cészárok. Bp., 1985.
- G. = GOMBOS, A. F. (ed.): Catalogus fontium historiae Hungaricae. Bp., 1937–1938.
- GÁLÓS László: Az egyház és a barbár népek. Bp., 1938.
- GASPÁR Dorottya: Gondolatok a pannóniai őkereszténységről. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 5(1993). 1–2.sz. 5–21.
- GYÁRFÁS I.: Pannónia őskeresztény emlékei. Bp., 1889.

- HEINZER, Felix: Neues zu Gerhard von Csanád: die Schußschrift einer Homiliensammlung. Südost-Forschungen, 41(1982). 1-7.
- HERMANN Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.
- MAGYAR I. L.: A kereszténység felvétele Bulgáriában. Századok, 116(1982). 839-879.
- MHK = PAULER Gyula - SZILÁGYI Sándor (ed.): A magyar honfoglalás kútfői. Bp., 1900.
- MEH = GYÖRFFY György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. (2. ed.) Bp., 1975.
- MPG = MIGNE J. P.(ed.): Patrologiae cursus completus, Series Graeca. Parisiis, 1857-
- PAVAN, Massimiliano: Romanesimo, cristianesimo immigrazioni nei territori pannonici. Il veltro, 36(1992). no. 5-6. p. 9-17.
- PAVAN, M.: La Pannonia tra l'Occidente a l'Oriente. [= La Pannonia e l'Impero Romano. (a cura di G. HAJNÓCZI) Roma, 1994. 365-373.]
- PL = KOVÁTS Piroska, F. (ed.): Pannoniai legendák. Bratislava-Bp., 1978.
- PÖLZL, Franz: Der Weltapostel Paulus. Münster in Westfalen, 1914.
- SCHERMANN, Theodor: Propheten- und Apostollegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und Verwandter Texte. Leipzig, 1907.
- SCHÜTZ Antal: Szentek élete az év minden napjára. Bp., 1995.
- SRH = SZENTPÉTERY E. (ed.): Scriptores rerum Hugaricarum. I-II. Bp., 1937-1938.
- SZÁNTÓ Konrád: A katolikus egyház története. I-III. Bp., 1983-1987.
- SZEGFŰ László: A trónviszályok korának uralkodói. Bp., 1991.
- Tacitus = BORZSÁK István (ed.): Tacitus összes művei. Bp., 1980.
- TÖRÖK József: Az egyház története a korai középkorban (590-1073) Bp., 1984.
- VANYÓ László (ed.): Vértanúakták és szenvedéstörténetek. Bp., 1984
- Z = ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904.
- Zs. = Zsityija Szvjatüh. 6. köt. Moszkva, 1905.; 9. köt. uo. 1908.; 11. köt. uo. 1910.